

ӘОЖ 336.748

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИНФЛЯЦИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

**Дастанқызы Айжан,
Кайыржан Дариға Канатқызы**
biznes.ekonomika@bk.ru

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Экономика факультетінің
3-ші курс студенттері, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Э.Б. Тлесова

Әлемнің көптеген елдерінде экономиканың қазіргі заманғы дамуының ең өткір проблемаларының бірі инфляция болып табылады, ол қоғам өмірінің барлық аспектілеріне теріс әсер етеді. Ол еңбек нәтижелерін құнсыздандырады, заңды және жеке тұлғалардың жинақтарын жояды, ұзақ мерзімді инвестициялар мен экономикалық өсуге кедергі келтіреді. Жоғары инфляция ақша жүйесін бұзады, ұлттық капиталдың шетелге кетуіне себеп болады, ұлттық валютаны әлсіретеді, шетел валютасының ішкі айналымында оның ығыстырылуына ықпал етеді және мемлекеттік бюджетті қаржыландыру мүмкіндігіне нұқсан келтіреді.

Жалпы алғанда, инфляция деп айналым арналарының артық ақша белгілерімен толып кетуі, олардың құнсыздануына, тауарлар мен қызметтерге бағаның өсуіне және сол арқылы халықтың нақты кірістерінің төмендеуіне әкелетін нәтиже деп түсіну керек [1].

Қазақстанда инфляция ақша массасының «асып кетуі» себебінен де, бәсекелестік пен экономиканы мемлекеттік реттеу іс жүзінде болмаған жағдайда монополиялық немесе олигополиялық бағаның шарықтауы нәтижесінде де орын алады.

Экономикалық саясаттың ең күрделі мәселелерінің бірі инфляцияны басқару болып табылады. Әлемнің көптеген елдерінде инфляция деңгейі пайыздық мөлшерлемелерге, айырбас бағамдарына, тұтынушылық және инвестициялық сұранысқа, көптеген әлеуметтік аспектілерге, оның ішінде өмір сүру құны мен сапасына әсер ететін маңызды макроэкономикалық көрсеткіштердің бірі болып табылады. Сондықтан инфляцияны елдің экономикалық денсаулығы үшін қауіпсіз деңгейде ұстап тұра алатын саясат жүргізу үшін инфляцияны зерттеу қажет.

Айта кету керек, инфляция тек жай анықтамалар ғана емес, экономикалық және әлеуметтік өмірдің күрделі құбылысы. Анықтамалар тек осы үдерістің ерекшеліктерін көрсетеді. Инфляция әлемнің көптеген елдерінде экономиканың қазіргі заманғы дамуының ең өткір проблемаларының бірі болып табылады. Қазақстандағы инфляция бұрынғы және посткеңестік кезеңдегі дамудың экономикалық және әлеуметтік аспектілеріндегі республиканың ерекшелігіне байланысты тән ерекшеліктерге ие. Ең алдымен, ол өндірістің күрт төмендеуі жағдайында дамиды.

Қазақстандағы инфляцияның тағы бір ерекшелігі, ол тауарлар мен қызметтердің бағасы жасанды түрде төмен болған, бірақ олардың айтарлықтай тапшылығы болған кезде «басылған» инфляция жағдайынан туындайды. Республикадағы инфляциялық үдерістердің маңызды ерекшелігі экономикадағы монополизмнің жоғары дәрежесі болып табылады. Ірі шикізат өндіруші, металлургия, химия, машина жасау кәсіпорындарының республикада баламасы жоқ және нарыққа тән бәсекелестік орта құрмайды.

Келесі ерекшелік - Қазақстан халық шаруашылығының шикізаттық сипаты болып табылады, бұл тұтыну тауарлары бойынша ішкі нарықтың сыртқы нарықтарға тәуелділігін негіздейді. Бұл жағдайда инфляция екі компоненттен туындайды. Біріншіден, кеден баждары есебінен импортталатын өнімнің қымбаттауы. Екіншіден, бір жағынан шикізат өнімдерінің, екінші жағынан дайын тұтыну немесе инвестициялық тауарлардың бағасындағы айырмашылық. Бұл фактор мемлекеттің төлем балансының жай-күйі - оның теріс сальдосы арқылы көрінеді. Теңгерімдеуге сыртқы қарыздар, активтерді сату, мемлекеттің ресми валюталық резервтерін төмендету есебінен қол жеткізіледі. Алайда, бұл шаралар экономикадағы макроэкономикалық тұрақтылықты бұзады, экономикалық тұрақтылыққа қол жеткізу үшін үлкен ішкі қаражат салуды талап етеді және инфляцияның жаңа толқынын тудырады.

Қазақстандағы инфляцияның себептері мен ерекшеліктерін талдау тиісті инфляцияға қарсы саясатты, сондай-ақ іске асыру тетігін, яғни инфляцияға қарсы іс-қимыл әдістерін, тәсілдерін әзірлеуге, оның пайда болу орындарында кешенді және мақсатты әрекет етуге мүмкіндік береді.

Елдегі инфляциялық үдерістің басты ерекшелігі – оны реттеу әдістерінің тиімсіздігі. Экономиканың теңгерімсіздігі, шикізаттық бағыттың басым болуы, өңірлер арасындағы әлеуметтік және экономикалық теңсіздік аясында инфляциялық үдерістің проблемалары күрделене түсуде [2].

Инфляцияны жеңудің келесі шарттарын атап өткен жөн:

- Инфляция деңгейі неғұрлым жоғары болса, онымен күресу соғұрлым қиын болады;
- Инфляцияны төмендетудің барлық жолдары қоғамға қарсы, яғни халықтың басым көпшілігі үшін ауыр болады.

Инфляция ел экономикасы үшін айтарлықтай проблема екені даусыз, оның ауқымы экономиканың барлық секторларының кең ауқымын қамтиды - мұнда тікелей және жанама түрде әсер етеді. Ұлттық экономиканың барлық салаларын қамтитын инфляция шын мәнінде

макроэкономикалық проблема болып табылады. Қолында негізгі құралдар ретінде – ақша-несие және бюджет-салық саясаты бар мемлекет инфляцияны басқаруға, оны реттеуге міндетті. Инфляцияны ақшалай-несиелік реттеуді жақтаушылар экономика бойынша Нобель сыйлығының лауреаты (1976 ж.) М. Фридман және А. Шварц болды. Олардың мәлімдемесіне сәйкес, инфляцияның маңызды себебі оның ұсынысының өсуімен көрсетілген ақша ортасы болып табылады.

ҚР Ұлттық экономика Министрлігінің деректері бойынша инфляцияның орташа деңгейі соңғы бес жылда 6,8%, соңғы 10 жылда 7,3% (2011 ж. – 7,4%, 2012 ж. – 6,0%, 2013 ж. – 4,8%, 2014 ж. – 7,4%, 2015 ж. – 13,6%, 2016 ж. – 8,5%, 2017 ж. – 7,1%, 2018 ж. – 5,3%, 2019 ж. – 5,4%, 2020 ж. - 7,5%) құрады. Жалпы алғанда, соңғы айларда Қазақстанда байқалған бағаның өсуі бірінші кезекте сыртқы инфляциялық аяның нашарлауына байланысты.

Жаһандық коронавирустық пандемия бүкіл әлем бойынша инфляциялық процестерді жеделдете бастады. Көптеген елдерде локдаунның енгізілуі және шекаралардың жабылуы шикізат пен дайын тауарларды жеткізу тізбегінің бұзылуына, сондай-ақ өндірістің төмендеуіне әкелді. Нәтижесінде азық-түлік жеткізілімін шектеу біртіндеп әлемдік аграрлық азық-түлік нарықтарындағы бағалардың өсуіне әкелді. БҰҰ Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымының (FAO UN) азық-түлік бағаларының индексі 2021 жылғы қыркүйектің қорытындысы бойынша (2020 жылғы қыркүйекпен салыстырғанда) 32,8%-ды құрады. Нәтижесінде бүгінде бүкіл әлемде инфляцияның өсуі байқалады. Егер шет елдердің статистикасын қарастыратын болсақ, онда инфляция бойынша ағымдағы көрсеткіштер АҚШ пен Германия үшін соңғы 13 жылдағы ең жоғары болып табылады (нысаналы деңгей – 2%, 2021 ж. қыркүйектегі нақты инфляция АҚШ-та - 5,4%, Германияда - 4,1%), Ресей үшін соңғы 5 жылдағы (нысаналы деңгей – 4%, 2021 ж. қыркүйектегі нақты инфляция - 7,4%) ал Өзбекстан үшін соңғы 4 жылда (2021 ж. қыркүйек айында инфляция – 10,8%) [3].

Инфляцияны еңсеру жөніндегі іс-шаралар кешені қоғамның жұмыс істеуінің өндірістік, экономикалық, әлеуметтік, құқықтық, институционалдық салаларының әртүрлі аспектілеріне әсер етуді қамтиды, дегенмен олардың шешімі негізгі, өндірістік-экономикалық болып табылады. Осылайша, жыл сайын Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі ақша-несие саясаты бойынша іс-шаралар өткізеді, онда аспектілердің бірі баға тұрақтылығын қамтамасыз ету, яғни жылдық инфляцияның төменгі деңгейін ұстап тұру, атап айтқанда, 2021-2022 жылдарға – 4-6%; 2023-2024 жылдарға – 4-5%; 2025 жылдан бастап – 3-4%. Ұлттық Банктің ақша-несие саясатының мақсаты инфляцияны белгіленген бағдарлар шегінде ұстау болып табылады. Инфляция бойынша орта мерзімді таргет 3-4% деңгейінде белгіленген. Теңгерімді экономикалық дамуды қамтамасыз ету мақсатында Ұлттық Банк инфляцияны осы деңгейге дейін біртіндеп төмендетуді жүзеге асыруға ұмтылады.

2022 жылғы ақпанда елде жылдық инфляция 8,7% (қаңтарда – 8,5%) құрап, жеделдей түсті (кесте 1).

Кесте 1 - Тұтыну тауарлары мен қызметтеріне бағалардың өзгеруі, өсім %

	2022 жылғы ақпан 2021 жылғы ақпанға, %	2020 жылы	2019 жылы
Барлық тауарлар мен қызметтер	8,7	6,0	5,4
Азық-түлік тауарлары	10,0	8,6	9,6
Азық-түлік емес тауарлар	8,6	5,4	5,0
Ақылы қызметтер	7,1	3,2	0,7

Ескерту: авторлармен әдебиет негізінде құрастырылған [4]

Жылдық инфляция 9 аймақта қарқын алды, 3 облыста баяулап, 5 өңірде көрсеткіш өзгеріссіз қалды. Инфляцияның анағұрлым қарқын алу көрсеткіші Түркістан облысында (қаңтардағы 8,4%-дан ақпанда 9,2%-ға дейін) тіркелді, ал баяулау үрдісі Ақтөбе (9,2%-дан 9,0%-ға дейін) және Атырау (8,7%-дан 8,5%-ға дейін) облыстарында байқалды.

Ақпанда азық-түлік тауарлар бағасының өсу қарқыны 10,0%-ға дейін (қаңтарда – 9,9%) ұлғайды. Осы топтағы тауарлар бағасының ең жоғары өсімі Ақмола облысында (11,7%) тіркелді.

Азық-түлікке жатпайтын тауарлар бағасының өсу қарқыны да 8,6%-ға дейін (қаңтарда – 8,5%) ұлғайды. Ең жоғары мән Ақтөбе облысында (10,2%), ал ең аз мән Маңғыстау облысында (7,2%) тіркелді.

Ақылы қызметтің құны ақпанда 7,1%-ға өсті (қаңтарда - 6,8%), бұл ретте жалпы республикалық деңгейден біршама жоғары баға – Шығыс Қазақстан облысында (9,0%), ал біршама төмен – Ақтөбе облысында (5,2%) өсті.

Елде айлық инфляция 0,8% болды, бұл – соңғы 5 жылда (2017-2021 жылдарда – 0,7%) ақпандағы бағаның орташа мәнінен жоғары. Орташа тарихи нормасынан жоғары баға 2022 жылғы ақпанда Түркістан облысында (1,3%), Нұр-Сұлтан қаласында (1,2%), Қарағанды облысында (1,1%), Шығыс Қазақстан облысында (0,9%), Қызылорда облысында (0,8%), Алматы (0,7%), Қостанай (0,7%), Батыс Қазақстан, Жамбыл және Маңғыстау (0,6%-дан) облыстарында өсті.

2022 жылғы ақпанда тұтыну бағаларының индексі бір айда 0,8%-ға өсті, бағаның жылдық өсуі 8,7%-ға дейін жеделдеді (2022 жылғы қаңтарда - 8,5%). Азық-түлік тауарларының инфляциясы ағымдағы жылдың ақпанында жылдық мәнде 10%-ға дейін (2022 жылғы қаңтарда - 9,9%) жеделдеді. Дәнді және бұршақты дақылдар түсімінің төмендігі, әлемдік нарықтардағы бағаның өсуі жағдайында нан-тоқаш өнімдері мен жармаларға бағаның өсуі жалғасты. Сүт өнімдері нарығында жем-шөп дақылдары, ЖЖМ және электр энергиясы құнының өсуі аясында бағаның неғұрлым жоғары өсуі байқалды. Сонымен қатар, көкөністер бағасының жылдық өсуі жеделдеді. Жұмыртқа бағасы төмендеуін жалғастырды [5].

Баға тұрақтылығын қамтамасыз ету мәселелерін шеше отырып, ақша-несие саясаты бір мезгілде қаржы секторының тұрақтылығын қамтамасыз етуге ықпал ететін болады. Осы міндетті іске асыру шеңберінде Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі жүйелі сипаттағы тәуекелдерді талдау және азайту, сондай-ақ төреліктің туындау мүмкіндіктерін азайту мақсатында банктер ақша және валюта нарықтарының әртүрлі сегменттерінде жүргізетін операцияларды тұрақты негізде талдайды.

Қорытындылай келе, баға тұрақтылығын қамтамасыз ету мәселелерін шеше отырып, ақша-несие саясаты бір мезгілде қаржы секторының тұрақтылығын қамтамасыз етуге ықпал ететін болады. Осы міндетті іске асыру шеңберінде Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі жүйелі сипаттағы тәуекелдерді талдау және азайту, сондай-ақ төреліктің туындау мүмкіндіктерін азайту мақсатында банктер ақша және валюта нарықтарының әртүрлі сегменттерінде жүргізетін операцияларды тұрақты негізде талдайды.

Жалпы, инфляцияға қарсы шаралар нарықтық қағидаттарға негізделуге және Қазақстан экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, артық делдалдықты қысқартуға және мемлекеттің нарықтық үдерістерге араласуына байланысты құрылымдық өзгерістерді қамтуға тиіс екенін атап өту маңызды. Бұл шаралар бүкіл макроэкономикалық саясаттың, сондай-ақ, атап айтқанда, Ұлттық Банктің ақша-несие саясатының тиімділігін арттырады.

Қазақстанның инфляцияға қарсы саясаты ұлттық (экономикалық, азық-түлік, энергетикалық, көлік) қауіпсіздікті келесі шаралар арқылы қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс:

- экономиканың шикізат секторы экспортының үлесін төмендету;
- кооперация негізінде ауыл шаруашылығы өндірісін ынталандыру;
- өңірлер халқының өмір сүру деңгейінде әлеуметтік теңсіздікті төмендету және әлеуметтік саладағы инклюзивті даму;
- ел аумағындағы әлеуметтік проблемаларды шешуде мемлекеттік-жекешелік әріптестік

тетігін белсенді пайдалану;

- экономиканың барлық салаларында еңбекақы төлеудің жаңа жүйесін қалыптастыру.

Осылайша, әлемдік экономикада және сыртқы қаржы және тауар нарықтарында қолайлы жағдайлардың сақталуы Қазақстанның орнықты экономикалық өсуге қол жеткізуіне және елдегі макроэкономикалық жағдайды жақсартуға ықпал етеді. Ақша-несие саясатын жүзеге асыру жөніндегі жаңа үкіметтік бағдарламаны іске асыру отандық экономиканың сапалы және тұрақты өсуін қамтамасыз ете алатын шарт болады деп үміттенеміз. Инфляция - бұл өмір мен экономиканың барлық салаларына әсер ететін күрделі құбылыс, бірақ соған қарамастан оған әсер етудің белгілі бір тетіктері бар. Мәселелер неғұрлым дәл тұжырымдалса, оларды жеңудің әдістері мен тәсілдері соғұрлым тиімді болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Косьмин А.Д. Инфляция - от назначения к определению //Российское предпринимательство. – 2019. – № 2. – С. 471–492
2. Н.Ж. Бримбетова. Особенности и социально-экономические последствия инфляционного процесса в Казахстане //Научный журнал «Вестник университета «Туран» № 3(91) 2021 г. – С. 96-100
3. Инфляция в Казахстане: от чего зависит и стоит ли ждать снижения в 2022 году. 15.11.2021 г.: <https://tengrinews.kz/news/inflyatsiya-kazahstane-chego-zavisit-stoit-jdat-snijeniya-452887/>
4. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы // <https://stat.gov.kz/>
5. ҚР Ұлттық Банкінің сайты: <https://nationalbank.kz/kz>